

**ДО ПИТАННЯ ПРО СПЕЦИФІКУ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО
ЗАПАСУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ ЗЗСО З
НАВЧАННЯМ МОВАМИ НАЦМЕНШИН В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ**

Лариса Шевчук,

канд. пед. наук, ст. наук. співр.,

старший науковий співробітник

відділу навчання мов національних меншин

та зарубіжної літератури

Інституту педагогіки НАПН України

УДК 37.02+373.3+811.161.2

У статті акцентовано увагу читачів на сутності поняття «білінгвізм», який трактовано як здатність до володіння двома і більше мовами. Наголошено на важливості урахування специфіки навчання української мови як другої мови для оптимального поповнення пасивного й активного словника учнів. Описано особливості збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин в умовах білінгвізму на засадах компетентнісного підходу, перелічено основні відмінності методики збагачення словникового запасу учнів 3-4 класів з української мови як другої та рідної мови.

Ключові слова: *навчання української мови у початковій школі, білінгвізм, полілінгвізм, словниковий запас, збагачення словникового запасу, компетентнісний підхід, вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти із навчанням мовами національних меншин.*

Вільне володіння державною мовою надзвичайно важливе для громадян України. Навчання другої мови (на відміну від аналогічного процесу для засвоєння рідної української мови), має свою специфіку, спричинену таким явищем як білінгвізм. Особливої уваги потребує збагачення словникового запасу з української мови учнів закладів загальної середньої освіти з

навчанням мовами національних меншин. Зокрема, у сучасних умовах протягом основного циклу початкової освіти зазначену діяльність слід систематично здійснювати на засадах компетентнісного підходу. Водночас, необхідний аспект для ефективного поповнення словника здобувачів освіти (рідною мовою яких є румунська, молдовська, угорська, польська або російська мова) словами, що складають лексичну скарбничку державної мови – це урахування закономірностей та особливостей процесу білінгвізму.

Мета статті: розгляд специфіки збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин в умовах білінгвізму.

Білінгвізм як соціальне явище або індивідуальна характеристика особистості [11] привертає до себе увагу вітчизняних і зарубіжних науковців і методистів. Зокрема, сутність процесу білінгвізму, навчання в умовах білінгвізму досліджували Б. Ажнюк, П. Атанасопулос, Р. Белл, У. Вайнрайх, Є. Верещагін, І. Гудзик, Е. Дзенгель, Д. Король, Г. Красовська, П. Левчук, Л. Масенко, Я. Рєгер, В. Редько, Н. Совтис, А. Холодова, О. Хорошковська, Л. Щерба, І. Цехош-Фельчик та ін.

Так, Л. Щерба трактує «білінгвізм» як двомовність, здатність до спілкування двома мовами, У. Вайнрайх та Р. Белл – як поперемінне використання двох мов, перемикання кодів. За переконаннями Є. Верещагіна й В. Костомарова, білінгвізм «дозволяє людині відтворювати і породжувати мовні твори, які послідовно належать двом мовним системам» [5, с. 134]. Н. Менчківська, розглядаючи поняття «білінгвізм», не обмежується лише двома мовами, а пише про поперемінне використання декількох мов відповідно до ситуації спілкування. На нашу думку, така позиція має право на існування та є достатньо раціональною, тому теж дотримуємося переконань, що «білінгв» – це людина, яка володіє двома або більше, ніж двома мовами.

Для білінгвізму, як індивідуальної характеристики особистості, важливим є таке уточнення щодо володіння мовами:

- 1) для мов властиві різні засвоєння;

2) бездоганне володіння кожною мовою.

Білінгвізм позитивно впливає на особистість. Зокрема, покращується уміння зосереджуватися, витривалість, пам'ять, мислення, здатність до вирішення складних задач та творчості. Грецький вчений, професор Ланкастерського університету Панос Атанасопулос констатує, що перехід з однієї мови на іншу – це тренування для мозку, та, водночас, «білінгви ... можуть по-різному дивитися на світ – залежно від мови, якою спілкуються у даний момент» [1]. Німецький мислитель, поет і прозаїк, драматург Йоганн Вольфганг фон Гете (який вивчав німецьку мову, латину, грецьку мову, іврит, ідиш, англійську, французьку та італійську мови) безапеляційно заявляв: «Скільки мов знає людина, стільки разів вона людина.»

Утім, необхідно враховувати, що вивчення мови супроводжується низкою труднощів, які також характерні для навчання української мови як другої. Тому збагачення словникового запасу з української мови учнів закладів загальної середньої освіти потребує ґрунтовного підходу, продуманої й виваженої реалізації.

Насамперед, слід зазначити, що надзвичайно важливим є формування позитивної мотивації до вивчення мови, що, у свою чергу, сприятиме забезпеченню пізнавальної активності школярів. Цікавим є твердження ірландського поліглота Бенні Льюїса, який вважає оптимальним варіантом розвиток пристрасті до вивчення мови, та наголошує, що сформованість стійкої позитивної мотивації допоможе подолати труднощі, які виникають у процесі оволодіння мовою.

Для того, щоб переконати учнів у необхідності вивчення української мови (та активного засвоєння нових слів) корисно під час уроку скласти разом з ними список, позиції якого – це можливості та переваги, які надає вільне володіння українською мовою. Ще кращий варіант (на нашу думку) – це колективна робота учнів класу під керівництвом учителя над таблицею, у якій, крім переваг, вміщено ще й «мінуси» для усвідомлення того, що втрачаєш, чого не зможе досягнути, якщо не докладеш максимальних зусиль під час

вивчення нових слів (що є необхідним для досягнення високого рівня засвоєння української мови). Також для досягнення необхідного результату вважаємо дієвим перегляд цікавих художніх та документальних фільмів, мультиплікаційних фільмів, телепередач, сприймання на слух аудіозаписів, читання книг українською мовою та ін.

Слід чітко усвідомлювати, що, у порівнянні із дітьми, для яких українська мова – це рідна мова, відповідний словниковий запас учнів ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин на момент початку навчання у 1-му класі, у 2-му та 3-му класі набагато менший за обсягом.

Надзвичайно важливою критерією забезпечення ефективності збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин – це чітке визначення основного вектору. На нашу думку, оптимальним є його підпорядкування глобальній цілі, – формуванню комунікативної компетентності, та, водночас, зорієнтованість на формування світогляду (адже ідеальною є ситуація, коли дитина, для якою рідна польська мова, угорська, російська, румунська або молдавська мова, думає українською мовою).

Засвоєння слів потребує комплексної навчальної діяльності, невід'ємна частина якої – співвіднесення мовних систем української та рідної мов. Зазвичай, першими таке порівняння здійснюють автори навчальних програм, підручників та навчальних посібників (результати порівняння відображені у продуктах їхньої творчості). Над аналогічним міркує і вчитель під час підготовки до уроку та залучає до процесу учнів під час занять.

Розглядаючи більш детально результати порівняння лексики української та рідної мови, наголосимо, що для слів характерний поділ на групи, для яких властиві: ідентичність комплексу звуків і лексичного значення; певні фонетичні відмінності та ідентичність лексичного значення; однаковий корінь та різні афікси, теж саме лексичне значення; ідентичний комплекс звуків та різне значення; різне звучання та різне значення. Зрозуміло, що більша міра схожості слів за різними критеріями властива для споріднених мов.

Під час ознайомлення з новими слова (зважаючи на те, що йдеться про вивчення української мови як другої мови) необхідно значну частину часу приділити сприйманню слів на слух. Крім мовлення педагога доцільно використовувати аудіозаписи, відеозаписи, матеріали радіо та телепередач тощо. Відпрацювання вимови слів можливе завдяки застосуванню імітаційного методу (вимова слів, словосполучень, речень). За необхідності, здійснюється робота над відпрацюванням вимови звука або звуків, з яких складається слово.

Для збагачення словникового запасу з української мови учнів 3-4 класів, якщо порівнювати із аналогічними аспектами рідної мови, характерна більша кількість способів і прийомів семантизації слів,. Зокрема, можливі такі способи семантизації слів:

- 1) засобами української мови;
- 2) із використанням рідної мови;
- 3) безмовленнєвий спосіб (реалізується завдяки використанню наочності).

Для семантизації слів засобами мови характерні різні варіанти (табл. 1).

Таблиця 1. Семантизація слів засобами мови

N з п	Семантизація слів засобами української мови	Семантизація слів засобами рідної мови
1.	Використання опису або тлумачення (що не містить невивчених слів, незрозумілих слів).	Використання опису або тлумачення (що не містить незрозумілих слів).
2.	Використання синонімів.	Використання синонімів.
3.	Використання антонімів.	Використання антонімів.
4.	Здійснення морфемного аналізу слова.	—
5.	Здійснення аналізу внутрішньої форми.	—
6.	Використання контексту.	
7.	—	Застосування перекладу (однослівного, пофразового)

		перекладу або перекладу речень, частин тексту).
--	--	---

Як доповнення до переліченого, варто зазначити, що усвідомити лексичне значення слів суттєво допомагають знання з граматики (і навпаки, їх недостатність спричинює лексичні помилки).

Ефективному засвоєнню слів сприяє застосування діяльнісного підходу. Зокрема, це використання репродуктивного методу, тренувальних, підстановчих і трансформаційних вправ, різноманітних творчих завдань.

Корисним є застосування різноманітних прийомів, лайфхаків, порад поліглотів тощо. І звичайно, надзвичайно важливим вважаємо урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Висновок. Оволодіння українською мовою на високому рівні – це надзвичайно цінний здобуток для учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами нацменшин. Тому протягом основного циклу початкової освіти необхідно приділяти значну увагу та докладати максимум зусиль для збагачення словникового запасу з української мови здобувачів освіти. Для засвоєння слів необхідна комплексна робота, що містить як сприймання, так і відпрацювання вимови, запам'ятовування та застосування вивчених слів. Більш детально погляди авторки статті щодо вирішення проблеми описані на сторінках методичного посібника «Компетентнісний підхід до збагачення в учнів 3-4 класів словникового запасу з української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин» (авт. Л. Шевчук).

Література

1. Атанасопулос П. Как на вас влияет язык, на котором вы говорите. Блог греческого ученого. URL: <https://nv.ua/style/blogs/kak-na-vas-vlijaet-jazyk-na-kotorom-vy-govorite-bloggrecheskogo-uchenogo-1233378.html> (дата обращения 12.07.2021).
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская Энциклопедия, 1966. 606 с.
3. Белл Р. Т. Социоллингвистика. М.: Международные отношения, 1980. 318 с.
4. Вайнер Г. Революционный метод быстрого изучения любого иностранного языка. Харьков : Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга» ; Белгород : ООО «Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2016. 400 с.

5. Вайнрайх У. Языковые контакты. К. : Вища школа, 1979. 263 с.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Рус. яз., 1990. 246 с.
7. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. К., 1974. 176 с.
8. Йоганн Вольфганг фон Гете: до 270-річчя від дня народження німецького письменника та мислителя 29.08.2019. URL: <http://younglibzp.com.ua/jogann-volfgang-fon-gete-do-270-richchya-vid-dnya-narodzhennya-nimeckogo-pismennika-ta-mislitelya/> (дата звернення 10.08.2021).
9. Льюис Б. Свободно говорить на иностранном языке за 3 месяца. Как любой человек любого возраста может выучить любой иностранный язык. S. Smart Reading – «Смарт Ридинг», 2020. 252 с.
10. Мечковская Н. Б. Языковой контакт. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9C/mechkovskaya-nina-borisovna/socialjnaya-lingvistika-tabliciv-risunkah/11> (дата обращения 23.10 .2020).
11. Совтис Н. М. Білінгвізм як результат міжмовних контактів: причини виникнення та наслідки функціонування Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. 2013. Вип. 38. С. 273-275.
12. Шевчук Л. М. Навчання української мови в умовах білінгвізму: від читання до текстотворення. Українська мова у світі : збірник матеріалів IV Міжнародної науковопрактичної конференції, 17 серпня 2018 р. Львів, 2018. С. 224–231.
13. Шевчук Л. М. Словниковий запас як важливий фактор ефективного опрацювання тексту в умовах білінгвізму. Сучасні технології початкової освіти : реалії та перспективи : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, педагогічний факультет, кафедра теорії та методик початкової освіти / редкол.: Н. В. Бахмат, Н. В. Гудима, О. В. Ковальчук. Київ : Міленіум, 2020. Випуск 2. С. 166-169.
14. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. 175 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/scherba_yazykovaya-sistema--deyatelnost_1974/go,12;fs,0/ (дата обращения: 09.10. 2020).

Literatura

1. Atanasopoulos P. Kak na vas vliyaet yazyk, na kotorom vy govornite. Blog grecheskogo uchenogo. URL: <https://nv.ua/style/blogs/kak-na-vas-vlijaet-jazyk-na-kotorom-vy-govorite-bloggrecheskogo-uchenogo-1233378.html> (data obrashheniya 12.07.2021).
2. Akhmanova O. S. Slovar` lingvisticheskikh terminov. M.: Sovetskaya E`ncziklopediya, 1966. 606 s.

3. Bell R. T. Socziolingvistika. M.: Mezhdunarodny`e otnosheniya, 1980. 318 s.
4. Vajner G. Revolyucionny`j metod by`strogo izucheniya lyubogo inostrannogo yazy`ka. Khar`kov : Knizhny`j klub «Klub Semejnogo Dosuga» ; Belgorod : OOO «Knizhny`j klub «Klub Semejnogo Dosuga», 2016. 400 s.
5. Vajnrajkh U. Yazy`kovy`e kontakty`. K. : Vishha shkola, 1979. 263 s.
6. Vereshhagin E. M., Kostomarov V. G. Yazy`k i kul`tura : Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazy`ka kak inostrannogo. 4-e izd., pererab. i dop. M. : Rus. yaz., 1990. 246 s.
7. Zhluktenko Yu. A. Lingvisticheskie aspekty` dvuyazy`chiya. K., 1974. 176 s.
8. Yohann Volfhanh fon Hete: do 270-richchia vid dnia narodzhennia nimetskoho pysmennyka ta myslytelia 29.08.2019. URL: <http://younglibzp.com.ua/jogann-volfgang-fon-gete-do-270-richchya-vid-dnya-narodzhennya-nimeckogo-pismennika-ta-mislitelya/> (data zvernennia 10.08.2021).
9. L`yuis B. Svobodno govorit` na inostranom yazy`ke za 3 mesyacza. Kak lyuboj chelovek lyubogo vozrasta mozhет vy`uchit` lyuboj inostranny`j yazy`k. S. Smart Reading – «Smart Riding», 2020. 252 s.
10. Mechkovskaya N. B. Yazy`kovej kontakt. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9C/mechkovskaya-nina-borisovna/socialjnaya-lingvistika-tabliciv-risunkah/11> (data obrashheniya 23.10 .2020).
11. Sovtys N. M. Bilinhvizm yak rezultat mizhmovnykh kontaktiv: prychny vynyknennia ta naslidky funktsionuvannia Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. : Filolohichna. 2013. Vyp. 38. S. 273-275.
12. Shevchuk L. M. Navchannia ukrainskoi movy v umovakh bilinhvizmu: vid chytannia do tekstotvorennya. Ukrainska mova u sviti : zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 17 serpnia 2018 r. Lviv, 2018. S. 224–231.
13. Shevchuk L. M. Slovnykovyi zapas yak vazhlyvyi faktor efektyvnoho opratsiuvannia tekstu v umovakh bilinhvizmu. Suchasni tekhnolohii pochatkovoї osvity : realii ta perspektyvy : zbirnyk naukovykh prats. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka, pedahohichniy fakultet, kafedra teorii ta metodyk pochatkovoї osvity / redkol.: N. V. Bakhmat, N. V. Hudyma, O. V. Kovalchuk. Kyiv : Milenium, 2020. Vypusk 2. S. 166-169.
14. Shherba L. Yazy`kovaya sistema i rechevaya deyatel`nost`. Leningrad, 1974. 175 s. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/scherba_yazykovaya-sistema--deyatelnost_1974/go,12;fs,0/ (data obrashheniya: 09.10. 2020).